

МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

*Руда О.**

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ МАЙНА ПОДРУЖЖЯ В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

У 2001 році було засновано Комісію з сімейного права Європи (The Commission of European Family Law), завданням якої стало розробка рекомендаційних принципів з окремих інститутів сімейного права [с. 68, 1]. Розроблення загальноєвропейських принципів сімейного права, вочевидь, буде здійснюватись довгий час, оскільки сімейні відносини, на відміну від інших галузей приватного права, менш насичені економічним змістом. Майнові права та обов'язки подружжя досить детально регламентуються у правових системах сучасності. Це відносини з приводу режиму майна подружжя, порядку управління ним, надання матеріального утримання одне одному.

Дослідження механізмів правового регулювання майнових відносин подружжя може здійснюватись як у рамках національного законодавства, так і в плані широкого юридичного підходу. У сім'ї романо-германського права традиційно склалось поняття «правовий режим майна подружжя» (matrimonial regime). В сім'ї загального права використовують термін «система подружньої власності» (system of matrimonial property). При більш поглибленому аналізі не можна не помітити, що поняття «система правового регулювання майнових відносин подружжя» є практично тотожним континентальному поняттю «правовий режим майна подружжя». Існують три основні види правового режиму майна подружжя:

1. Режим роздільності майна. Передбачає, що будь-яке майно подружжя, коли б і яким би шляхом воно не було придбане, вважається їхнім роздільним майном. Власником майна вважається той з подружжя, чие право підтверджується правостановлюючим документом. Режим введений в Англії в 1882 році, пізніше був сприйнятий країнами загального права: Австралія, Нова Зеландія, Канада.

2. Режим спільності майна. Встановлений Цивільним Кодексом Франції 1804 року, сприйнятий Іспанією, Італією, Швейцарією, 8-ма штатами США. Режимом передбачено об'єднання майна подружжя на ідеї рівноправності та їх економічному партнерстві.

3. Режим відкладеної спільності. Діє у ФРН та деяких Скандинавських країнах: Швеція, Норвегія, Данія. Особливість цього режиму полягає в тому, що під час шлюбу все майно подружжя належить кожному з них окремо (як при режимі роздільності), але у разі розірвання шлюбу все сімейне майно і кошти поєднуються і поділяються між подружжям порівну.

Підсумком реформи сімейного законодавства в Україні стало прийняття 10 січня 2002 року нового Сімейного кодексу України, який в ст. 60 закріплює принцип спільності майна як спосіб законного режиму майна подружжя [2]. Стосовно визначення самого майна, то слід звернутися до Цивільного кодексу України, який включає в це поняття а) речі; б) майнові права; в) майнові обов'язки (ст. 190 ЦКУ). [3].

Окремі види об'єктів правового режиму майна подружжя становлять особливий інтерес.

* здобувач кафедри міжнародного приватного та митного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

I. Сімейний будинок. Особливий режим порівняно з іншими об'єктами нерухомості, призначеними для проживання (жилий будинок, квартира, інше жиле приміщення) має, як правило, тільки один, що подружжя обрали для свого постійного проживання, і одержує в законодавстві різних країн спеціальну назву: сімейний будинок, резиденція сім'ї тощо. У Німеччині сімейний будинок може належати обом подружжям на праві спільної сумісної власності або одному з них. У США в штатах з режимом спільності широко використовується конструкція «спільного володіння», за якою 2/3 нерухомості здобувається у спільну власність. У Франції нерухомість, придбана подружжям протягом шлюбу роздільно, не включається в спільне майно. В країнах загального права за загальним правилом при відсутності доказів про протилежне, сімейний будинок вважається приналежним рівною мірою обом з подружжя, незалежно від того, хто з них є юридичним власником. [с. 206-218, 4]

У країнах з режимом спільності і відкладеної спільності (ФРН, Швеція, Данія, окремі штати США) можливість одностороннього розпорядження сімейним будинком обмежена, в т.ч. орендованим, а також предметами домашньої обстановки.

У системі загального права, хоча спільним майном часто управляє чоловік, нерухомістю розпоряджаються обидва з подружжя. Той з подружжя, хто не являється юридичним власником сімейного будинку, здобуває право проживання в ньому (right of occupation) і може зареєструвати це право в спеціальних книгах. В цьому разі власник не зможе розпорядитись будинком без згоди іншого. Слід відзначити, система загального права дотепер зберігає традиційний підхід, відповідно до якого подружжя зобов'язані проживати разом, на чоловіка покладається обов'язок забезпечення дружини всім необхідним, і в першу чергу житлом. [с. 270-274, 4]

У вітчизняній правовій доктрині останніх десятиліть концепція сімейного будинку як резиденції сім'ї відсутня, через тоталітарне одержавлення житла. Сімейний кодекс пропонує досить ускладнені правила відносно розпорядження подружжям нерухомістю, зокрема жилим будинком, квартирою (ч. 3 ст. 65) [2]. Стаття 405 Цивільного кодексу, - згідно з якою «члени сім'ї власника житла, що проживають разом з ним, мають право користування цим житлом відповідно до закону», - забезпечує право користування жилим будинком подружжям-невласником [3].

Складним є питання поділу будинку навпіл між двома співвласниками. Адже, у виступі Ромовської З.В. на конференції АПрН України «Загальні тенденції та особливості реалізації охорони і захисту приватних прав в Україні та світі» (12 листопада 2008 р., м. Київ) відзначалося, що спільна сумісна власність в цьому випадку не припиняється – несучі конструкції завжди є у спільній власності. І тут виникає проблема: кому належить дах, несуча стіна між частинами будинку, а головне, хто повинен здійснювати ремонт цих конструкцій?

З огляду на наведене, вітчизняне законодавство повинно містити особливі правила володіння, користування і розпорядження сімейним будинком, які в першу чергу спрямовані на забезпечення інтересів подружжя-невласника, дітей та інших членів сім'ї. Права подружжя-власника можуть бути обмежені в більшій мірі порівняно з правами на об'єкти нерухомості, що не становлять резиденцію сім'ї.

II. Плоди і доходи від підприємницької діяльності. Існують різні підходи у визначенні режиму плодів і доходів від роздільного майна подружжя (unearned income). На території США діє:

а) Іспанське правило, виходячи з якого будь-який природний приріст вартості роздільного майна належить до роздільної власності, але всі плоди і доходи, вироблені роздільним майном під час шлюбу, стають спільною власністю подружжя [с. 240, 5].

б) Американське правило: доходи від роздільного майна належать подружжю-власнику. Так в одному з рішень у справі про поділ майна Каліфорнійський апеляційний суд зазначив випадки для зміни роздільного режиму:

- якщо воно змішано зі спільним настільки, що його походження неможливо встановити;
- шляхом укладення шлюбного договору. [с. 460-488, 6].

В Україні питання правового режиму прирощень (плодів, доходів), пов'язаних зі здійсненням подружжям (одним із них) підприємницької діяльності, створенням й участю в господарських товариствах маловивчене і вимагає першочергового вирішення.

1. Правовий режим прирощень, коли роздільне майно одного з подружжя складає основу його підприємницької діяльності. Цивільний кодекс зберіг концепцію, відповідно до якої плоди і доходи належать власнику речі, якщо інше не встановлено договором власника і іншою особою або законом (ч. 2 ст. 189) [3]. В ст. 58 СК говориться, «якщо річ належить одному з подружжя, плодоносить, дає приплід або дохід, він є власником цих плодів, приплоду або доходу».

В літературі відзначалося, якщо єдиним джерелом грошових коштів одного з подружжя є дохід від його майна, а другого – заробітна плата, то невірно до спільного майна подружжя відносити лише заробітну плату останнього [с.182, 7]. Була висловлена пропозиція – передбачити виключення із загального принципу визнання права власності на плоди і доходи від роздільного майна за подружжям-власником, надавши суду право в окремих випадках визнавати спільним майном (цілком або у частині) плоди і доходи від роздільного майна другого з подружжя, отримані ним у період шлюбу [с.182-183, 7].

Не можна не погодитись з висловленим, адже часто цього вимагають інтереси одного з подружжя або їх неповнолітніх дітей.

2. Відрізняється правовий режим прирощень (дивідендів) від майна, що належить подружжю на праві спільної сумісної власності. Виходячи із статті 60 Сімейного кодексу можна зробити висновок: усі прирощення від спільного майна подружжя, вкладеного в підприємницьку діяльність, також вважається їх спільним майном (незалежно хто саме з подружжя здійснює таку діяльність) [2].

Якщо спільні кошти подружжя вкладено в комерційну юридичну особу, однак сам подружжя-учасник підприємницьку діяльність безпосередньо не здійснює (АТ, ТОВ), - правовий режим прирощень може бути визначений без особливих проблем – вони стають спільним майном подружжя. Наприклад, якщо один з подружжя придбав на спільні кошти акції, то отримані ним дивіденди стають спільним майном подружжя. Складніше справа, коли один з подружжя займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи (доходи індивідуальних підприємців). Принципи підприємницької діяльності припускають свободу розпорядження отриманим прибутком, який залишається після внесення платежів, передбачених законодавством. Натомість основна ідея режиму спільності майна припускає рівність прав подружжя на майно і доходи від спільного майна.

У разі виникнення спору, на нашу думку, суду повинно бути надане право, виходячи із обставин справи, встановлювати певну частину доходу, отриманого подружжям – підприємцем, яка може надалі використовуватись ним самостійно для здійснення своєї підприємницької діяльності. При створенні юридичної особи цілком застосовується загальний принцип сімейного права про спільність майна подружжя.

III. Своєрідністю відрізняються банківські вклади, які являють собою право вимоги до кредитної установи про видачу внесених грошей. Відносно банківського вкладу, що здобувається подружжям в період шлюбу, діє презумпція спільності (ч. 2 ст. 61 СК) [2].

У дійсності той з подружжя, хто зацікавлений у визнанні вкладу спільним, має довести факт, що гроші, за рахунок яких він сформований, належали подружжю на праві спільної сумісної власності. До виникнення спору важко простежити спільні чи роздільні кошти брали участь в операціях з розрахунком. Через відсутність доказів певні обставини не можуть бути враховані судом при розгляді справи за позовом одного з подружжя.

Серйозні проблеми виникають у зв'язку з розпорядженням спільним вкладом. У банківському і сімейному законодавстві закріплено 2 протилежні правила:

1. про одноособове розпорядження вкладника своїм вкладом. Без відома іншого з подружжя зі свого рахунку можна зняти будь-яку суму.

2. про розпорядження спільним майном подружжя за їх взаємною згодою. Відповідно до ст. 65 СК «при здійсненні одним з подружжя правочинів стосовно цінного спільного майна обов'язкова письмова згода іншого з подружжя».

Тобто, правовий режим коштів, що знаходяться на рахунку, відомий тільки самому подружжю, не контролюється. А його встановлення ускладнене необхідністю доведення. Оскаржити такий правочин за правилами ч. 1 ст. 65 СК, - «дружина, чоловік розпоряджається майном, що є об'єктом спільної сумісної власності, за взаємною згодою», - не можна з тих же причин.

У зарубіжному сімейному праві ці проблеми розв'язуються шляхом відкриття:

- спільних поточних (для розрахунків з побутових потреб)
- депозитних рахунків.

Подружжя можуть змінити режим грошових коштів, що знаходяться на рахунку. За законодавством штату Луїзіана намір подружжя змінити режим депозиту з роздільного на спільний може бути встановлено в судовому порядку. У разі розірвання шлюбу спільний рахунок може бути закритий або перетворений на окремі рахунки. У США та Великобританії режим спільності грошових коштів, внесених у кредитну установу, можна встановити у шлюбному договорі, а також передбачити порядок управління і використання спільного рахунку. [с. 655-676, 8]

Виходячи із зарубіжного досвіду банківське законодавство України має бути доповнене нормами, що передбачають введення спільних рахунків подружжя, за допомогою яких подружжя могли б здійснювати розрахунки, пов'язані із спільними сімейними потребами. Таке нововведення, на нашу думку, могло б стати надійною гарантією забезпечення майнових інтересів подружжя і зміцненню відносин.

Література

1. Lowe N. Perspectives for Unification and Harmonization of Family Law//Family Life and Human Right – 11th World Conference – Copenhagen / Oslo – 2002. – P. 68.
2. Сімейний кодекс України: Офіційне видання. – К.: Ін Юре, 2004 р.- 180с.
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року № 435 - IV. – <http://zakon.rada.gov.ua>
4. Семейное право РФ и иностранных государств: основные институты / Под ред. В.В. Залесского. – М.: Б.и., 2004. – 310с.
5. McKnight J.W. Family Law: Husband and Wife // SMU Law Review. – Vol. 48, 1995. – P. 1225-1274.
6. Wake W.A. Uniform Marital Property Act: Suggested Revisions for Equality Between Spouses // Univ. of Illinois Law Review. – 1998. – P. 461-490.
7. Жилинкова И.В. Правовой режим имущества членов семьи. – Х.: Ксилон, 2000. – 398 с.
8. Hargrave L. Matrimonial Regimes // Louisiana Law Review. – Vol. 52 – 1992. – P. 655-676.